

AITAREYOPANIŠAT – TRIPTIHON ZA ATMANA

SAŽETAK

Aitareja upanišad je kratka prozna upanišad, podeljena na tri poglavlja. Prema tim poglavljima raspoređena je osnovna tema ovog teksta, a to su atman (*ātman-*) i njegovi aspekti. Prvo poglavlje posvećeno je kreativnoj, pokretačkoj sili kosmološkog atmana, čijim dejstvom nastaju makrokosmičke sfere i njihovi mikrokosmički ekvivalenti. U drugom poglavlju daje se slika trostrukog rođenja atmana, i to u trenucima čovečijeg začeca, rođenja i smrti. Poslednje poglavlje prikazuje atmana u njegovom apstraktnom aspektu, izjednačujući ga sa brahmanom (*brahman-*) i aktivnostima uma. Prema izboru filozofa Šankare, ubraja se u glavne (*mukhya-*) upanišadi. Pripada tekstovima *Rgvede* i smatra se jednom od najdrevnijih upanišadi. Uz tekst i njegov prevod prilažemo kraće primedbe, koje čitaocu treba da olakšaju razumevanje.

KLJUČNE REČI

atman, brahman, prana, puruša, samsara, antropogonija, kosmogonija

Posvećujemo se čitanju jedne od starijih upanišadi, istinskog obrasca jezgrovitog izraza upanišadske misli.¹ *Aitareja upanišad* predstavlja deo *Aitareja aranjake*. Ovi tekstovi nose naziv po vedskom mudracu Mahidasa Aitareji, čijoj se božanski nadahnutoj mudrosti pripisuju delovi veda (Macdonell, Keith 1912, s. v. *Mahidāsa-Aitareya*). *Aitareja aranjaka* se sastoji od pet knjiga, a poslednja tri poglavlja druge knjige čitamo kao odvojenu celinu, odnosno kao *Aitareja upanišad* (Cohen 2018: 321). Neretko se govori o različitom vremenu nastanka poglavlja ove upanišadi. U tim prilikama se naglašava da je prvi deo stariji od drugog i trećeg (Cohen 2018: 329).

Tema *Aitareja upanišadi* jesu tri pogleda na atmana (*ātman-*). Ovde se govori o atmanu kao o suštini čovečijeg bića, ali i apsolutnom principu sve-mira, paramatmanu (*KEWA 2, s. v. párah*), kao i o atmanu u njegovoj identifikaciji sa brahmanom (*brahman-*).² Prvi deo *Aitareja upanišadi* prikazuje kosmogonijsko delovanje paramatmana, koje vodi nastanku svih aspekata

1 Realizaciju ovog istraživanja finansijski je podržalo Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije u sklopu finansiranja naučnoistraživačkog rada na Univerzitetu u Beogradu – Filozofskom fakultetu (broj ugovora 451-03-68/2022-14/200163).

2 O identifikaciji brahmana i atmana up. Pajin 1980: 141–142 i Veljačić 1983: 54–56.

makro- i mikrokosmosa. Opisuje se, najpre, stvaranje kosmičkih elemenata i makrokosmičkog Puruše (*puruṣa-*), koji se ovde predstavlja kao sveprožimajuće i prvonastalo biće.³ Puruša se jasno prikazuje kao makrokosmička slika mikrokosmičkog puruše, odnosno čoveka.⁴ Ovo se naročito naglašava prilikom paralelnih opisa postanka čula makro- i mikrokosmičkog čoveka.

Drugi deo *Aitareja upanišadi* posvećen je čovečijem atmanu i njegovom trostrukom rođenju – to su trenuci začeca, rođenja i smrti. Govori se o jednakosti atmana oca i sina, kao i o sinovljevom preuzimanju predačkih ritualnih zaduženja. Poslednji deo ove upanišadi odnosi se na kontemplaciju atmanove istinske prirode, pri čemu se naglašava njegoa istovetnost sa brahmanom i različitim aspektima spoznaje. Pored ovog kratkog pregleda sadržaja *Aitareja upanišadi*, treba imati u vidu i određene teme upanišadske filozofije, prisutne u svim delovima ovog teksta. To je, pre svega, spoznavanje istine kao način oslobođenja od kruga ponovnih rođenja (*punarbhava-*, *saṃsāra-*). Ova misao je prisutna u čitavom tekstu, ali se naročito naglašava rgvedskim stihom o oslobođenju premudrog Vamadeve (*Vāmadeva-*) na kraju drugog dela upanišadi. Osim ove misli, možemo pomenuti njoj blizak princip jednakosti spoznaje i brahmana pred kraj trećeg dela *Aitareya upanišadi*.

Prevod je rađen na osnovu teksta u izdanju Aurobindo (2001), *Kena and Other Upanishads – Complete Works of Sri Aurobindo*, uz konsultacije sa tekstom u izdanju Olivelle, Patrick (1998), *The Early Upanishads*.

3 Možda bi ovog puta bilo prikladnije nazvati ga prvoizdvojenim bićem, pošto ga atman izgaranjem stvara od prvih elemenata.

4 Up. *KEWA* 2, s. v. *puruṣaḥ*.

आत्मा वा इदमेक एवाग्र
 आसीन्नान्यत्किञ्चन मिषत् । स ईक्षत
 लोकान्नु सृजा इति ॥ ॥१॥
 स इमांल्लोकानसृजत । अम्भो
 मरीचीर्मरमापः । अदोऽम्भः परेण दिवं द्यौः
 प्रतिष्ठान्तरिक्षं मरीचयः पृथिवी मरी या
 अधस्तात्ता आपः ॥ ॥२॥
 स ईक्षतेमे नु लोका लोकपालान्नु सृजा
 इति ॥ सोऽद्भ्य एव पुरुषं
 समुद्धृत्यामूर्च्छयत् ॥ ॥३॥
 तमभ्यतपत्तस्याभितप्तस्य मुखं निरभिघत
 यथाऽण्डं मुखाद्वाग्वाचोऽग्निर्नासिके
 निरभिघेतां नासिकाभ्यां
 प्राणः ॥ प्राणाद्वायुरक्षिणी निरभिघेतमक्षीभ्यां
 चक्षुश्चक्षुष आदित्यः कर्णीं निरभिघेतां
 कर्णाभ्यां श्रोत्रं श्रोत्राद्विशस्त्वङ् निरभिघत
 त्वचो लोमानि लोमभ्य ओषधिवनस्पतयो
 हृदयं निरभिघत हृदयान्मनो मनसश्चन्द्रमा
 नाभिर्निरभिघत नाभ्या अपानोऽपानान्मृत्युः
 शिश्रं निरभिघत शिश्राद्रेतो रेतस आपः ॥
 ॥४॥
 ॥ इति प्रथमः खण्डः ॥

1. U početku ovo zaista beše samo atman, kad ništa drugo ne otvori oko. On pomisli: „Hajde da stvorim svetove!“

2. On načini ove svetove – nebeske vode, zrake, svet smrtnih i donje vode. Ove nebeske vode su sa druge strane svoda, a svod im je uporište. Prostor između neba i zemlje pripada zracima, a zemlja je svet smrtnika. Šta teče ispod, to su donje vode.

3. Atman pomisli: „Ovo su svetovi. Hajde da im stvorim zaštitnike.“ I zaista, iz voda podiže i zgusnu Purušu.

4. On se nad čovekom predade izgaranju, a od zgrejanog se izlegoše usta, kao pile iz jajeta, iz usta reč, a iz reči Agni. Onda se izlegoše nozdrve, a iz nozdrva prana, iz prane Vaju. Izlegoše se oči, a iz očiju vid, iz vida Aditja. Izlegoše se uši, iz ušiju sluh, a iz sluha prostor. Izleže se koža, iz kože dlake, a iz dlaka bilje i drveće. Izleže se srce, iz srca um, a iz uma Čandramas. Izleže se pupak, a iz pupka apana, iz apane Mrtju. Izleže se ud, iz uda seme, a iz semena voda.

Ovako se završava prvo poglavlje.

1. Prvo poglavlje prvog dela ove upanišadi odnosi se na nastanak novog ciklusa postojanja sveta (Sarvananda 2014: 26). Objašnjava se da sve nastaje od atmana i jeste atman, jer je on jedino počelo sveta. U kasnijim poglavljima se opisuje i kako sve što postoji shvata da je atman. Na samom početku se naglašava da je atman *idam*, što prevodimo zamenicom *ovo*. Time se atman još od prve rečenice izjednačava sa postojećim kosmosom (Šaṅkara, *AU*). Nepostojanje bilo čega drugog pored atmana izražava se glagolom *miṣ-*, koji znači *otvoriti oko*, *trepnuti* (*KEWA 2, s.v. miṣāti*). Priručnici nude i značenje *suprotstavljati se*, *parirati* (*BUR, s. v. miṣ-*). Zbog toga se u prevodima ovog mesta mogu videti oba rešenja. U ovom slučaju smo izabrali prvi prevod, smatrajući da se tako na naročito dobar način naglašava atmanova prvobitnost. Treba primetiti da se ovim pasusom objašnjava da je atman poput supstancije koja sačinjava kosmos, a ujedno i pokretač njegovog stvaranja.

2. Ovaj pasus ukratko opisuje prve stadijume stvaranja sveta. Taj postupak podrazumeva stvaranje i odvajanje neba i zemlje, zatim nastanak onoga što se nalazi iznad neba, između neba i zemlje, i najzad ispod zemlje. Iznad nebeskog svoda nalaze se vode kojima je nebo oslonac. Predstava o postojanju vode sa druge strane neba obrazovala se, može biti, zbog nebeskog plavetnila ili kao objašnjenje porekla kiše. Ova slika se može uporediti sa egipatskom predstavom o plovidbi nebeskih tela i o vodi iznad nebeskog svoda (Allen 1988: 1–5, Sarvananda 2014: 27). Prostor među nebom i zemljom opisan je kao svet svetlosti, dok se o zemlji govori kao o svetu smrti, zato što na njoj obitavaju smrtna bića. Naš prevod ovog mesta predstavlja i njegovo objašnjenje. Ispod zemlje, naposletku, nalaze se donje ili podzemne vode, paralela nadnebeskih voda.

3. Nakon diferencijacije takozvanih svetova, atman se posvećuje stvaranju kosmičkog pračoveka, Puruše. Sarvananda naglašava da se rečju *vode* podrazumevaju svi elementi kosmosa (Sarvananda 2014: 28), iz kojih je atman poput grnčara oblikovao Purušu (Šaṅkara, *AU*).

4. Kada je stvorio čoveka, atman izdvaja organe prvobitnog Puruše, a zatim čula i njihova božanstva. Proces kojim atman dovodi do diferencijacije organa označava se glagolom *abhi-tap-*, čije osnovno značenje je *grejati*. Međutim, ovde treba imati u vidu da se u osnovi ovog složenog glagola nalazi koren *tap-* (*KEWA* 1, s. v. *tāpati, tapah*). Glagol i imenica ovog korena označavaju zagrevanje i toplotu, ali i lično izgaranje, odnosno podvig askete (Veljačić 1983: 68). Zbog toga u ovom slučaju treba razumeti da su se, zahvaljujući podvigu kome se atman podvrgao, izdvojili organi prethodno grubo oblikovanog Puruše. Nakon ovoga, nabrajaju se tročlani nizovi povezani sa svakim izdvojenim organom. Prvi član je upravo organ (poput oka, uha i drugog), sledeći je funkcija tog organa, koja je često isto što i čulo, a treći je takozvani božanski zaštitnik te funkcije i organa. Međutim, ne radi se o božanstvu-zaštitniku kakvog bismo očekivali, na primer, u grčkoj mitologiji, već o kosmičkim aspektima, koji ujedno predstavljaju i izraze atmana (Smith 1952: 100). U prevodu smo sačuvali neka originalna imena takozvanih zaštitnika, dok su druga prevedena. Ovde pojašnjavamo njihove nazive i povezanost sa funkcijama i organima. Najpre se govori o Agniju (*agni-*), odnosno ognju i božanstvu ognja. On se dovodi u vezu sa ustima i govorom, što je česta, ali ne sasvim jasna pojava u upanišadima (Killingley 2018: 73). Zatim se pominju prana (*prāṇa-*) i Vaju (*vāyu-*), koji predstavlja vetar i božanstvo vetra. Prana je glavni vitalni dah u čovečijem telu i česta je tema upanišadske filozofije. Ovaj termin se koristi da se označe dah, živototvorni dah, život ili zbirno svi dahovi u čovečijem telu (Hock 2007: 89). Zbog toga nije teško razumeti niz u kome se nalazi. Nakon toga se govori o Aditji (*āditya-*), što je jedan način da se nazove sunce. Povezanost sunca sa vidom i očima se takođe pojavljuje u vedskoj književnosti (*RV*. 10.16.3) i može se objasniti asocijacijom vida i svetlosti. Nakon toga se govori o stranama sveta, koje mi prevodimo kao prostor. On se u više navrata asocira sa sluhom, ali nije sasvim jasno zbog čega – može biti, zato što sluh pomaže da odredimo iz kog pravca dolazi zvuk i gde se nešto događa (Killingley 2018: 73). Bilje i drveće su, kako izgleda, makrokosmička slika dlaka na čovečijoj koži. Srce se predstavlja kao središte uma, koji se povezuje sa mesecom (*candramas-*). Nedovoljno se zna o razlozima te asocijacije (Killingley 2018: 73). Apana (*apāna-*) je jedan od pet vitalnih dahova u ljudskom telu (Ježić 2011: 249). Ovaj dah boravi u ljudskom abdomenu i polnim organima. Zahvaljujući njemu, u telu se odigravaju varenje i izlučivanje. Zbog toga što apana kontroliše izlučivanje, ovde se smešta u pupak – kako napominje Šaṅkara, pupak je koren anusa (Šaṅkara *AU*). Mrtju (*mṛtyu-*), odnosno smrt, proističe iz pupka i apane, možda zbog njihove povezanosti sa propadljivošću i telesnim potrebama. Naposletku, govori se o nizu ud, seme i voda.

ता एता देवताः सृष्टा अस्मिन्महत्यर्णवे
प्रापतंस्तमशनापिपासाभ्यामन्ववार्जत्। ता
एनमब्रुवन्नयतनं नः प्रजानीहि यस्मिन्
प्रतिष्ठिता अन्नमदामेति ॥ ॥१॥

ताभ्यो गामानयत्ता अब्रुवन्न वै
नोऽयमलमिति। ताभ्योऽश्वमानयत्ता अब्रुवन्न
वै नोऽयमलमिति ॥ ॥२॥

ताभ्यो पुरुषमानयत्ता अब्रुवन् सुकृतं बतेति
पुरुषो वाव सुकृतम्। ता अब्रवीद्यथायतनं
प्रविशतेति ॥ ॥३॥

1. Kada su ti bogovi stvoreni, upadoše skupa u tu beskrajnu vodu; on skoli Purušu glađu i žeđu. Bogovi mu rekoše: „Pronađi nam dom, da se sklonimo i u njemu jedemo hranu!“

2. Dovede im bika, a oni rekoše: „Ne valja nam.“ Dovede im konja, a oni rekoše: „Ne valja nam.“

3. Dovede im čoveka, a oni povikaše: „Izvanredno!“ Čovek i jeste izvanredno delo. On im tada reče: „Idite kući!“

1. Beskrajna voda ili okean o kome se govori na početku drugog poglavlja odnosi se na postojanje u svetu, videnom kao voda neznanja i zabluda, strasti i bolesti. Plivanje u toj vodi znači učešće u smeni života i smrti, kao samsari (*samsāra*-) koju je teško napustiti (Šaṅkara *AU*; Radhakrishnan 1958: 516; Sarvananda 2014: 31–32). S obzirom na to da je atman stvorio Purušu, njegove organe i njihove kosmičke odraze, nije bilo hrane i pića da utole glad i žeđ. Ovde primećujemo da glad i žeđ takođe moraju biti stvorene atmanom, a ujedno i atman, ali se njihovo stvaranje ne pominje. Umesto toga, u *AU* 1.2.5 vidimo da glad i žeđ ne poseduju dom, odnosno organ iz kog bi poticale. Na taj način se može posmatrati njihovo odsustvo u prethodnom poglavlju. Nakon što je atman stvorio glad i žeđ, odnosno usmerio ih protiv Puruše, pobunili su se njegovi čula-bogovi, tražeći sklonište i mogućnost da utole glad i žeđ.

2. Sledeće dve rečenice se odnose na stvaranje živih bića na mikrokosmičkom planu. To se prikazuje kao atmanova ponuda staništa bogovima čula. Prema ovde opisanom redosledu, najpre je nastao bik, potom konj i na kraju čovek. Kao što vidimo, za ovaj prikaz razvoja kosmosa mnogo je značajnije šta se događa i nastaje, nego zašto ili kako se to dešava. Zbog toga se stvaranje bika, konja i čoveka ne uvodi posebnim opisom, već se njihovim prvim pominjanjem podrazumeva da su oni nastali (Smith 1952: 100). Isto se može reći i za glad i žeđ. Čula-bogovi su nastanili čoveka, smatrajući jedino njega dostojnim da bude njihovo prebivalište. S obzirom na to da ovi bogovi predstavljaju kosmičke elemente, ponovo vidimo spajanje mikro- i makrokosmosa. Osim toga, treba obratiti pažnju na redosled atmanovih ponuda. Radi se o obrnutom redosledu IE žrtvene hijerarhije, u kojoj su tri najdragocenije ponude čovek, konj i bik (*SB* 6.2.1.2; Smith, Doniger 1989: 196–200). Atmanova ponuda bogovima, posmatrana van konteksta njihovog useljavanja u smrtno telo, izgleda kao izbor prikladnog žrtvenog dara.

3. Šaṅkara smatra da su čula-bogovi izabrali čoveka, jer je on mikrokosmička slika Puruše, iz kog su potekli (Šaṅkara *AU*). Osim toga, jasno je da čovek mora imati prednost, jer je jedino od pobrojanih bića koje svojim naporima može da se oslobodi samsare.

अग्निर्वाग्भूत्वा मुखं प्राविशद्वायुः प्राणो भूत्वा
नासिके प्राविशदादित्यश्चक्षुर्भूत्वा अक्षिणी
प्राविशाद्विशः श्रोत्रं भूत्वा कर्णौ
प्राविशन्नोषधिवनस्पतयो लोमानि भूत्वा
त्वचंप्राविशंश्चन्द्रमा मनो भूत्वा हृदयं
प्राविशन्मृत्युरपानो भूत्वा नाभिं प्राविशदापो
रेतो भूत्वा शिश्रं प्राविशन् ॥ ॥४॥

तमशनायापिपासे

अब्रूतामावाभ्यामभिप्रजानीहीति । ते

अब्रवीदेतास्वेव वां देवतास्वाभजाम्येतासु

भागिन्यौ करोमीति ।

तस्माद्यस्यै कस्यै च देवतायै हविर्गृह्णीते

भागिन्यावेवास्यामशनायापिपासे भवतः ॥

॥५॥

॥ इति द्वितीयः खण्डः॥

4. Agni postade reč i u usta ode. Vaju postade prana i u nozdrve ode. Aditja postade vid i u oči ode. Prostor sluh postade i u uši ode. Bilje i drveće postadoše dlake i u kožu odoše. Čandramas postade um i u srce ode. Mrtju postade apana i u pupak ode. Vode postadoše seme i u ud odoše.

5. Glad i žeđ mu rekoše: „Pronađi i nama!“ Atman im odvrati: „Zaista, uključujem vas među ove bogove, čini da delite sa njima. I zato, kome god bogu da se lije livenica, to ste i vi, Gladi i Žeđi, i zaista sa drugim bogovima uživete u njoj.“

Ovako se završava drugo poglavlje.

4. Ovaj niz predstavlja redosled poznat iz AU 1.1.4. Razlika je u tome što bogovi sada ulaze u odgovarajuće organe, i to u telu smrtnog čoveka.

5. Glad i žeđ nisu nastale sa čula-bogovima, i nemaju odgovarajuće organe ili funkcije. Zbog toga im atman obezbeđuje mesto uz te bogove i jednake počasti.

स ईक्षतेमे नु लोकाश्च लोकपालाश्चान्नमेभ्यः
 सृजा इति ॥ ॥१॥
 सोऽपोऽभ्यतपत् ताभ्योऽभितप्ताभ्यो
 मूर्तिरजायत। या वै सा मूर्तिरजायतान्नं वै
 तत् ॥ ॥२॥
 तदेनत्सृष्टं पराडत्यजिघांसत्।
 तद्वाचाजिघृक्षत्तन्नाशक्रोद्धाचा ग्रहीतुम्। स
 यद्वैनद्वाचाग्रहैष्यदभिव्याहृत्य हैवान्नमत्रप्स्यत्
 ॥ ॥३॥
 तत्प्राणेनाजिघृक्षत् तन्नाशक्रोत् प्राणेन
 ग्रहीतुम्। स यद्वैनत्प्राणेनाग्रहैष्यदभिप्राण्य
 हैवान्नमत्रप्स्यत् ॥ ॥४॥
 तच्चक्षुषाऽजिघृक्षत् तन्नाशक्रोच्चक्षुषा
 ग्रहीतुम्। स यद्वैनच्चक्षुषाग्रहैष्यद् दृष्ट्वा
 हैवान्नमत्रप्स्यत् ॥ ॥५॥
 तच्छ्रोत्रेणाजिघृक्षत् तन्नाशक्रोच्छ्रोत्रेण ग्रहीतुं
 स यद्वैनच्छ्रोत्रेणाग्रहैष्यच्छ्रुत्वा
 हैवान्नमत्रप्स्यत् ॥ ॥६॥
 तत्त्वचाजिघृक्षत् तन्नाशक्रोत्त्वचा ग्रहीतुम्। स
 यद्वैनत्त्वचाऽग्रहैष्यत्स्पृष्ट्वा हैवान्नमत्रप्स्यत् ॥
 ॥७॥
 तन्मनसाजिघृक्षत् तन्नाशक्रोन्मनसा
 ग्रहीतुम्। स यद्वैनन्मनसाग्रहैष्यद् ध्यात्वा
 हैवान्नमत्रप्स्यत् ॥ ॥८॥

1. Atman pomisli: „Ovo su sveto-
 vi i njihovi čuvari. Hajde da im na-
 činim hranu!“

2. I zaista, on se predade izgara-
 nju nad vodama, a iz ozarenih voda
 nastade oblik. I zaista, oblik koji na-
 stade, on i jeste ta hrana.

3. To stvorenje htede da pobeg-
 ne daleko. Hteo ju je rečju uhvatiti,
 al' je rečju zarobiti ne može – a da
 ju je rečju dohvatio, dostalo bi kad
 se *hrana* zbori.

4. Hteo ju je pranom uhvatiti, al'
 je pranom zarobiti ne može – a da ju
 je pranom dohvatio, dostalo bi kad
 se na nju dahne.

5. Hteo ju je okom uhvatiti, al'
 je okom zarobiti ne može – a da ju
 je okom dohvatio, dostalo bi kad se
 hrana pogleda.

6. Hteo ju je uhom uhvatiti, al'
 je uhom zarobiti ne može – a da ju
 je uhom dohvatio, dostalo bi kad se
hrana čuje.

7. Hteo ju je kožom uhvatiti, al'
 je kožom zarobiti ne može – a da ju
 je kožom dohvatio, dostalo bi kad se
 hrana takne.

8. Hteo ju je umom uhvatiti, al'
 je umom zarobiti ne može – a da ju
 je umom dohvatio, dostalo bi kad se
hrana misli.

1. Nakon što je stvorio utočista, atman je uslišio i drugu želju bogova, podarivši im hranu.

2. Nastanak hrane se opisuje na isti način kao i stvaranje Puruše.

3. Nevoljnost hrane da bude pojedena otpočinje niz čovekovih pokušaja da je uhvati različitim organima. Njegovi neuspesi objašnjavaju zbog čega ljudi ne mogu da koriste organe poput kože ili očiju za unošenje hrane.

तच्छिश्रेनाजिघृक्षत् तन्नाशक्रोच्छिश्रेन
 ग्रहीतु। स यद्धैनच्छिश्रेनाग्रहैष्यद्वित्सृज्य
 हैवान्नमत्रप्स्यत् ॥ ११॥
 तदपानेनाजिघृक्षत् तदावयत्। सैषोऽन्नस्य
 ग्रहो यद्वायुस्नायुवा। र् एष यद्वायुः ॥ १०॥
 स ईक्षत कथं न्विदं मदते स्यादिति स ईक्षत
 कतरेण प्रपद्या इति। स ईक्षत यदि
 वाचाऽभिव्याहृतं यदि प्राणेनाभिप्राणितं यदि
 चक्षुषा दृष्टं यदि श्रोत्रेण श्रुतं यदि त्वचा स्पृष्टं
 यदि मनसा ध्यातं यद्यपानेनाभ्यपानितं यदि
 शिश्रेण विसृष्टमथ कोऽहमिति ॥ ११॥
 स एतमेव सीमानं विदायैतया द्वारा
 प्रापद्यत। सैषा विदितिर्नाम
 द्वास्तदेतन्नान्दनम्। तस्य त्रय आवसथाः
 स्त्रयः स्वप्राः
 अयमावसथोऽयमावसथोऽयमावसथ इति
 ॥ १२॥

9. Hteo ju je udom uhvatiti, al' je udom zarobiti ne može – a da ju je udom uhvatio, dostalo bi kad hrana isteče.

10. Hteo ju je apanom uhvatiti, i apanom ju je i zarobio. Njen olovni tamničar, on je Vaju, željan hrane, to je on.

11. Atman pomisli: „Kako ovo može biti bez mene?“ On pomisli: „Kuda da prođem?“ On pomisli: „Ako je rečju izgovoreno, ako je pranom izdahnuo, ako je okom ugledano, ako je uhom čuveno, ako je kožom dotaknuto, ako je umom pomišljeno, ako je apanom udahnuo, ako je udom istečeno, ko sam onda ja?“

12. I zaista, rascepivši taj šav, on ude kroz taj otvor – otvor zvani vidrti, taj prolaz su vratnice radosti. Njegova su tri boravišta, tri sna: to su jedno boravište, drugo i treće.

13. Ovaplotivši se, promisli sve što postoji: „Zar je ko hteo reći da ovde ima još nečeg?“ I zaista, on spozna tog Purušu, brahmana, baš njega i reče: „Prozreo sam ga.“

10. Naposljetku, apana uspeva da zarobi hranu u utrobi, gde je drži olovni tamničar Vaju – u ovom slučaju predstavljen kao vazduh i apana. Ovo mesto objašnjava da apana vlada varenjem, jer je jedini uspeo da uhvati prvu hranu smrtnog čoveka.

11. Kada je telo dobilo organe i čula, kao i telesne procese poput varenja, atman mu je podario sebe, odnosno čovečijeg atmana – ličnost i unutrašnjeg gospodara njegovog tela (Sarvananda 2014: 41). Zbog toga se atman u ovom pasusu najpre pita kako telo može da postoji bez njega. Pbrojavši organe čovekovog tela i njihove funkcije, atman opredeljuje svoje mesto i ulogu.

12. Potragu atmana za prolazom u telo treba posmatrati u okviru predstave koja postoji u *Aitareja Aranjacī*, ali se ne pominje odvojeno u njenom delu koji čini ova upanišad. Radi se o ulasku prane i atmana u čovečije telo na njegovim suprotnim krajevima – dok prana ulazi kroz stopala, atman nalazi sagitalnu suturu (*vidrti-*) i kroz nju prodire u telo (Šaṅkara *AU*; Sarvananda 2014: 41). Vidrti se još opisuje i kao linija kojom se pruža

स जातो भूतान्यभिव्यैक्षत् किमिहान्यं
 वावदिषदिति। स एतमेव पुरुषं ब्रह्म
 ततममपश्यदिदमदर्शनमिती ॥ १३॥
 तस्मादिन्द्रो नामेदन्द्रो ह वै नाम तमिदन्द्रं
 सन्तमिन्द्र इत्याचक्षते परोक्षेण। परोक्षप्रिया
 इव हि देवाः परोक्षप्रिया इव हि देवाः ॥

॥१४॥

॥ इति तृतीयः खण्डः॥

॥इति प्रथमोऽध्यायः॥

14. I zato je Indra po imenu Idandra. Iako mu je ime zaista Idandra zagonetno ga zovu Indrom – bogovi vole zagonetke, zaista ih vole.

Ovako se završava treće poglavlje.

Ovako se završava prvi deo.

razdeljak. Prana je glavni među dahovima u telu i gospodari čulima i fiziološkim procesima. Kako objašnjava Śankara, kao atmanov niži izraz, prana ne može ući u telo na isti način. Zato atman nalazi dostojniji prolaz. Sagitalna sutura se naziva otvorom radosti, jer kroz njega ulazi atman i čoveku se time daje mogućnost da uzdizanjem i dostizanjem istinskog znanja izbegne ciklus ponovnih rađanja (Śankara *AU*). Tri boravišta atmama su tri vrste sna – java, snevanje i spavanje bez snova (Pajin 1980: 152). Java se smatra snom jer se razlikuje od prave budnosti, prosvetljenja. Svet dostignut čulima je san u poređenju na stanje istinske budnosti u potpunom saznanju (Radhakrishnan 1953: 520). Śankara govori o tri skloništa za tri sna. Prvo sklonište je jabučica desnog oka – središte gledanja u času jave; drugo je um – središte snevanja, a treće je srce – sklonište spavanja bez snova (Śankara *AU*). Patrik Olivell (Patrick Olivelle) piše da ova tri sedišta treba razumeti kao vrh glave, pupak i stopala, poredeći to sa *RV*10.90.14 (Olivelle 1998: 578). 13. Nakon što je ušao u telo, sada izražen u mikro realnosti kao atman u čoveku, čovečija atman-svest počinje da razumeva da ne postoji ništa drugo do atmama. U tome je smisao njegovog pitanja. Atman u čoveku spoznaje Purušu-Brahmana, odnosno Purušu kao kosmički princip, ne kao smrtnog čoveka. Atmanovo: „Prozreo sam ga.“ treba videti kao razumevanje atmama u čoveku da deli prirodu sa Purušom, a ta priroda je atman koji je na početku ove upanišadi opisan kao jedino što postoji (Sarvananda 2014: 43). 14. Poslednji pasus predstavlja iskazivanje misli o poznanju sveta spajanjem akuzativa jednine srednjeg roda pokazne zamenice *idam* i sloga *dra*, povezanog sa glagolom *drś-*, gledati. Na taj način se dobija ime Idandra – *onaj koji je prozreo ovo*, odnosno spoznao svet. Tako se čovekov atman i Puruša-Brahman nazivaju Idandrom, jer je, spoznavši svet, individualizovani atman shvatio da je jednak Puruša-Brahmanu. Kada se sinkopira srednji slog reči Idandra, dobija se Indrino ime. Ovaj pasus nagoveštava da se ovi kosmički principi nazivaju Indrom, a ne Idandrom, zato što se jezik bogova razlikuje od ljudskog, sastojeci se od tajnovitih i zagonetnih izraza.

पुरुषे ह वा अयमादितो गर्भो भवति
यदेतद्रेतः। तदेतत्सर्वेभ्योऽङ्गेभ्यस्तेजः
संभूतमात्मन्येवात्मानं बिभर्ति। तद्यदा स्त्रियां
सिञ्चत्यथैनज्जनयति तदस्य प्रथमं जन्म ॥

॥१॥

तत्स्त्रिया आत्मभूयं गच्छति यथा स्वमङ्गं
तथा। तस्मादेनां न हिनस्ति।

साऽस्यैतमात्मानमत्र गतं भावयति ॥ ॥२॥

सा भावयित्री भावयितव्या भवति। तं स्त्री
गर्भं बिभर्ति। सोऽग्र एव कुमारं
जन्मनोऽग्रेऽधिभावयति। स यत्कुमारं
जन्मनोऽग्रेऽधि भावयत्यात्मानमेव
तद्भावयत्येषं लोकानां संतत्या एवं संतता
हीमे लोकाः।

तदस्य द्वितीयं जन्म ॥ ॥३॥

सोऽस्यायमात्मा पुण्येभ्यः कर्मभ्यः
प्रतिधीयते। अथास्यायामितर आत्मा
कृतकृत्यो वयोगतः प्रैति। स इतः प्रयन्नेव
पुनर्जायते तदस्य तृतीयं जन्म ॥ ॥४॥
तदुक्तमृषिणा। गर्भं नु सन्ननु एषामवेदमहं
देवानां जनिमानि विश्वा। शतं मा पुर
आयसीररकशन्नघः श्येनो जवसा निरदीयम्
। इति। गर्भं एवैतच्छयानो वामदेव एवमुवाच
॥ ॥५॥

1. I zaista, u čoveku spočetka postoji zametak, a to je seme. Ta iskra spojena iz svih delova tela u atmanu nosi atman. Kada to seme kane na ženu, tad se uzrokuje njegovo rađanje. To je prvo rođenje atmana.

2. Kao da je deo njenog tela, spaja se sa prirodom žene. Zato joj ne škodi. A ona neguje njegov atman koji je došao u nju.

3. Ona neguje i treba je negovati. Ona nosi seme. A on zaista još spočetka neguje sina, pre rođenja. Kad on gaji sina pre rođenja tad zaista neguje atmana, radi neprekinutosti ovih svetova, jer tako se protežu ovi svetovi. To mu je drugo rođenje.

4. Ovaj njegov atman, to je on – posvećuje se blagim delima. Njegov drugi atman, učinivši svoja dela, već star umire. Kada on ode, umrlo se iznova rađa. To mu je treće rođenje.

5. Ovo su reči proroka: „Iako u utrobi, spoznao sam sva rođenja ovih bogova. U stotinu gvozdениh gradova me čuvahu, ali ja-orao hitro odle-teh.“ I zaista, ovako reče Vamadeva, ležeći u utrobi.

1. Drugi deo *Aitareja upanišadi* odnosi se na tri rođenja čovečijeg atmana. U prvom pasusu opisuje se prvo rođenje, odnosno trenutak začeća.

3. Dolazak deteta na svet objašnjava se kao drugo rođenje čovečijeg atmana. Nagoveštava se povezanost oca i sina, odnosno produžetak očevog postojanja kroz začeće i do-bijanje sina.

4. U ovom pasusu se poistovećuje atman oca sa atmanom sina i govori se o preuzimanju očevih svetih zaduženja (Šaṅkara AU). U *Bṛhadaranjaka upanišadi* (*Bṛhadaranyakopanišat*) vidi se kako otac, predosećajući smrt, rečima: „Ti si brahman, ti si žrtva, ti si svet.“ poverava sinu pobožne i blage dužnosti. Na kraju odlomka, prikazuje se kako sin oslobađa oca svih dužnosti, a otac ostaje na svetu kroz svoga sina (*Br.* 1.5.17).

5. Vamadeva je vedski mudrac, kome se pripisuje četvrta knjiga Rgvede. Pominje se i u različitim legendama povezanim sa Indrom (Macdonell, Keith 1912, s. v. *Vāmadeva*-). Ovaj stih predstavlja citat *RV* 4.27.1. Nakon brojnih reinkarnacija, dok leži u utrobi,

स एवं विद्वानस्माच्छरीरभेदादूर्ध्वं
 उत्क्रम्यामुष्मिन्स्वर्गे लोके सर्वान्
 कामानाप्त्वाऽमृतः समभवत्समभवत् ॥
 ॥६॥
 ॥इति द्वितीयोऽध्यायः॥

6. I zaista, premudar se podiže od konca tela i po smrti dostiže sve želje u blagom boravištu, pa i mrtav istraja i postojāše.

Ovako se završava drugi deo.

Vamadeva shvata da čak i bogovi prolaze kroz samsaru (Veljačić 1983: 67), a da je jedino atman van tog ciklusa (Sarvananda 2014: 50). U ovom rgvedskom stihu se na veoma lep način opisuje Vamadevino tamnovanje u telu bezbrojnih reinkarnacija i konačno izbaavljenje putem spoznaje. Primitimo da se okovi ljudskosti nazivaju stotinama gvozenih gradova, gde bi jedno rođenje i boravak u telu bili predstavljeni kao zatočenost u gvozdenu kuli, a oslobođenje spoznajom se poredi sa letom orla.

6. Ovaj pasus potvrđuje da se Vamadeva oslobodio smrti koja vrebala u rođenju, postavši deo blagog boravišta.

कोऽयमात्मेति वयमुपास्महे कतरः स
 आत्मा। येन वा पश्यति येन वा शृणोति येन
 वा गंधानाजिघ्रति येन वा वाचं व्याकरोति
 येन वा स्वादु चास्वादु च विजानाति ॥ ॥१॥
 यदेतद्धृदयं मनश्चैतत्। संज्ञानमाज्ञानं विज्ञानं
 प्रज्ञानं मेधा दृष्टिधृ। तिमतिर्मनीषा जूतिः
 स्मृतिः संकल्पः क्रतुरसुः कामो वश इति।
 सर्वाण्येवैतानि प्रज्ञानस्य नामधेयानि
 भवन्ति ॥ ॥२॥

एष ब्रह्मैष इन्द्र एष प्रजापतिरेते सर्वे देवा
 इमानि च पञ्चमहाभूतानि पृथिवी
 वायुराकाश आपो ज्योतींषीत्येतानीमानि च
 कशुद्रमिश्राणीव। बीजानीतराणि चेताराणि
 चाण्डजानि च जारुजानि च स्वेदजानि
 चोद्भिज्जानि चाश्वा गावः पुरुषा हस्तिनो
 यत्किंचेदं प्राणि जङ्गमं च पतत्रि च यच्च
 स्थावरं सर्वं तत्प्रज्ञानेत्रं प्रज्ञाने प्रतिष्ठितं
 प्रज्ञानेत्री लोकः प्रज्ञा प्रतिष्ठा प्रज्ञानं ब्रह्म ॥
 ॥३॥

1. Posvećujemo se misli: „Ko je taj atman?“ I da, koji je to atman? Zaista, je li to onaj kojime čovek gleda, ili kojime čuje? Je li to, zaista, kojime mirise omiriše, reč izrekne ili raspoznatka slatko od neslatkog?

2. Što je srce, to je um; svest, opažanje, raspoznavanje, mudrost, pamet, promatranje, postojanost, namerenje, razmišljanje, zor, sećanje, volja, stremljenje, krepost, želja. Sve ovo su imena spoznanja.

3. Spoznanje je brahman, Indra, on je Pradapati. To su svi bogovi, to je pet velikih elemenata – zemlja, Vaju, prostor, voda, blistavo načelo. To su oni, kao smešane sitnice, klice ovoga ili onoga – što se leže iz jajeta i što majka rađa, što se diže iz vlage i što raste iz zemlje, konji, volovi, ljudi, slonovi, sve što diše i što se kreće, što leti i što miruje. Sve to je mudrost-vođ, počiva u spoznanju – mudrost-vođ je svet, znanje je osnova, a spoznanje je brahman.

1. Posvećivanje pitanju ko je atman u ovom poglavlju treba razumeti kao poštovanje atmana, kroz duboko i usrdno umovanje o njemu. Navedena pitanja su ono o čemu treba da misle svi koji pokušavaju da dostignu najviše spoznanje. Ovde se naročito naglašavaju pitanja o odnosu atmana i čovečijih čula (Sarvananda 2014: 55). To se odnosi i na ranije pomenut odnos atmana i prane u telu čoveka. Kad pominjemo čula, povezujemo ih sa pranom – on je gospodar telesnih dahova, koji deluju kroz sedam otvora-čulnih organa na čovečijoj glavi (PU 3.5).

2. Teško je razdvojiti tačna značenja svih pojmova koji se ovde poistovećuju sa spoznanjem.

3. Spoznanje se predstavlja kao osnova stvarnosti, najpre se izjednačavajući sa brahmanom, Indrom i Pradapatijem, a potom sa svime što postoji. Na ovom mestu vidimo jednu od velikih upanišadskih izreka (*mahāvākya*-), odnosno *prajñānam brahma* – spoznanje je brahman. Poistovećivanje spoznanja sa svetom, a zatim sa brahmanom, treba da naglasi da je svet manifestacija brahmana, a istovremeno i apsolutnog znanja.

स एतेन प्राज्ञेनाऽऽत्मनाऽऽस्माल्लोकादुत्क्र-
 म्यामुष्मिन्स्वर्गे लोके सर्वान् कामाना-
 प्त्वाऽमृतः समभवत् समभवत् ॥ ४ ॥
 ॥इति तृतीयोऽध्यायः॥
 ॥इति ऐतरेयोपनिषत्॥

4. Uzdiže sa ovog sveta atma-
 nom, u tom znanju. Dostigavši u
 blagom mestu sve želje, postade i bi
 besmrtn.

Ovako se završava treći deo.

Ovako se završava *Aitareja upa-
 nišad*.

Prevela i komentare napisala
Isidora Tolić

4. Na kraju *Aitareja upanišadi* ponavlja se završetak prethodnog poglavlja, kada se odnosio na Vamadevino oslobođenje od kruga reinkarnacije. Ovde se iznova podseća na to, jer je u pitanju misao koja se može posmatrati kao sublimacija čitavog trećeg poglavlja ove upanišadi.

Literatura

- Allen, James (1988), *Genesis in Egypt: the philosophy of ancient Egyptian creation accounts*. New Haven: Yale University.
- Br. = *Brhadaranyaka upanišad* u Aurobindo, Ghose (2001), *Kena and Other Upanishads – Complete Works of Sri Aurobindo*. Tom 18. Pondicherry: Sri Aurobindo Ashram Publication Department.
- BUR = Burnouf, Eugène, Leupol, Louis (1866), *Dictionnaire classique sanscrit-français où sont coordonnés, révisés et complétés les travaux de Wilson, Bopp, Westergaard, Johnson, etc. et contenant le dévanâgari, sa transcription européenne, l'interprétation, les racines et de nombreux rapprochements philologiques*, Paris: Maissonneuve.
- Cohen, Signe (2018b), »The Aitareya Upaniṣad«, u: Signe Cohen (prir.) *The Upaniṣads - a Complete Guide*, London/New York: Routledge: 321–330.
- Ježić Mislav (2011), »Uvod v upanišade: mislena in duhovna vsebina«, prev. Škof Lenart, u: Lenart Škof (prir.) *Besede vedske Indije. S prevodom in komentarjem u upanišad Bele Yajurvede*, Ljubljana: Nova Revija: 243–263.
- KEWA 1 = Mayrhofer, Manfred (1956), *Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch des Altindischen (A Concise Etymological Sanskrit Dictionary)*, tom 1, Heidelberg: Carl Winter.
- KEWA 2 = Mayrhofer, Manfred (1963), *Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch des Altindischen (A Concise Etymological Sanskrit Dictionary)*, tom 2, Heidelberg: Carl Winter.
- Killingley, Dermot (2018b), »The Religious and Cultural Background«, u: Signe Cohen (prir.) *The Upaniṣads - a Complete Guide*, London/New York: Routledge: 68–86.
- Macdonell, Arthur Anthony, Keith Arthur Berriedale (1912), *Vedic index of names and subjects*, London: J. Murray.
- Hock, Hans Henrich (2007), *An Early Upaniṣadic Reader*, Delhi: Motilal Banarsidass.
- Olivelle, Patrick (prir. prev. kom.) (1998), *The Early Upaniṣads*, New York/Oxford: OUP.
- Pajin, Dušan (1980), *Filozofija upanišada*, Beograd: NOLIT.
- PU = Tolić, Isidora (kom. prev.) (2021), »Prašnopaniṣat – upanišad pitanja i odgovora«, *Kritika: Kritika: časopis za filozofiju i teoriju društva* 2 (1): 173–190.
- Radhakrishnan Sarvepalli (prir. prev. kom.) (1953), *The Principal Upaniṣads*, London: Allen & Unwin.
- RV = Hooten, Barend van, Holland, Gary (uv. prir. kom.) (1994), *Rig Veda. A Metrically Restored Text with an Introduction and Notes*. London/Cambridge: Harvard University.
- Śaṅkara AU = Gambhīrānanda, Swāmī (prir. prev.) (1937), *Eight Upaniṣads with the Commentary of Śaṅkarācārya*. Calcutta: Advaita Ashrama.
- Sarvananda, Swami (uv. prev. kom.) (2014) *Aitareyopaniṣad*, Mysalpure: Sri Ramakrishna Math.
- ŚB = Weber, Albrecht (izd.) (1854/1964), *The Çatapatha-Brāhmaṇa in the Mādhyandīna-Çākhā with Extracts from the Commentaries of Sāyaṇa, Harisvāmin and Dvivedāṅga*, Varanasi: Chowkhamba Sanskrit Series.
- Smith, Brian, Doniger, Wendy (1989), »Sacrifice and Substitution: Ritual Mystification and Mythical Demystification«, *Numen* 36: 189–224.

Smith, Ronald (1952), »Birth of Thought: I Taittirīya and Aitareya Upaniṣads«, *Annals of the Bhandarkar Oriental Research Institute* 33 (1): 97–113.
Veljačić Čedomil (1983), *Filozofija istočnih naroda, knjiga prva*, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.